

הרב אבישי בן דוד*

האם רשאי נבחר ציבור להתפטר מתפקידו?

הקדמה

מקובל בימינו שלנבחר ציבור יש זכות להתפטר. אפילו 'האזרח מספר אחת' – נשיא המדינה, יכול להתפטר מתפקידו בהגשת כתב התפטרות ליושב ראש הכנסת.¹ אין ספק שבמסגרת חוק יסוד: חופש העיסוק, ודאי נכלל גם העיקרון של חופש אי-העיסוק. דבר זה ברור לחלוטין, עד שהוא ממש מושכל ראשון, ולמרות זאת נבקש לבחון להלן את השאלה במסגרת ההלכה ומחשבת ההלכה:² האם התפטרותו של נבחר ציבור לגיטימית אם אפשרית ואם רצויה – בעולמה של הלכה?

א. משה

ראשון ה'מתפטרים' בתנ"ך – וליתר דיוק המאיימים בהתפטרות וכמעט מתפטרים – הוא משה רבנו, שאומר לאחר חטא העגל (שמות לב, לב): 'ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת'. על כך כתב רש"י הירש (על אתר):
מחני נא מספרך אשר כתבת - אין פירושו אפוא אלא זה: מחוק נא את שמי מבין שמות האישים החשובים לפניך, שחררני נא מן הייעוד שהועדת לי בתכנית עולמך.

משה – מנהיגו הראשון של עם ישראל – 'מניח את המפתחות על השולחן' ומבקש להשתחרר מתפקידו אם ה' אינו מוחל על חטא העגל. בספר 'סידורו של שבת' (ח"א שורש ה ענף ד)³ כתב רבי חיים מטשרנוביץ' ש'משה נוקט ב'תרגיל' ההתפטרות⁴ כדי לבטל את הגזרה:

* מאמר זה הוא פרק מתוך מחקר כולל שנכתב במסגרת מרכז תורה ומדינה. תודה מיוחדת לרב נריה גוטל שהנחה אותי נאמנה בכל פרטיו ודקדוקיו של המחקר.

1. סעיף 19 לחוק הנשיא.
2. בשל כך נעשה להלן שימוש לא רק במקורות הלכתיים-פסיקתיים אלא גם במקורות תנ"כיים, מדרשיים ואף הגותיים וסיפוריים.
3. רבי חיים ב"ר שלמה טירר מטשרנוביץ, גליציה תק"ך (1760) – צפת תקע"ח (1818). בשנת תקמ"ט (1789) מונה לרבנות העיר טשרנוביץ, עלה לארץ ישראל בשנת תקע"ד (1814).
4. ראה שו"ת יביע אומר, ח"ט יו"ד סי' כז: מעשה בראובן שהיה אב"ד במצרים וגילה שבית החולים היהודי אינו שומר כשרות, ולא הסכימו ראשי הקהל שיפרסם זאת. הוא התפטר כדי שהדבר יפורסם,

ומה שאמרו הקדוש ברוך הוא גוזר גזירה והצדיק מבטל הוא מטעם שדרך יועץ המלך להתייעץ את המלך ולפייסו בדברים. ולפעמים כשהגזירה קשה ורצונו למסור נפשו כדי לבטל הגזירה, מבקש ומפייס את המלך כמה פעמים, עד שהדיבור הזה יוצא מפיו לומר לו אין רצוני להיות השליחות הזה נעשה על ידי שלח נא ביד תשלח, וכדרך שאמר משה רבינו ע"ה מחני נא מספרך וגו' וכל גדולתי לא נחשב לכולם להיות בדבר הזה נעשה ע"י שליחתי ח"ו. ועל ידי זה לפעמים מאחר שהמלך חפץ בשליחות ובהתקרבות של היועץ החביב בעיניו וינחם על הרעה אשר דיבר לעשות ומוחל על הגזירה.

משה מטיל את כל כובד משקלו על מנת להציל את עם ישראל. זוהי דוגמה מופתית למסירות נפש⁵ של מנהיג. כידוע, במקרה זה של משה רבנו, הקב"ה דחה את 'איום' ההתפטרות והשיב למשה (שמות שם, לג): 'מי אשר חטא לי אמחנו מספרי'. בהמשך הכתוב הקב"ה אף מצווה אותו להמשיך בתפקידו (שם שם, לד): 'ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך'. מכל מקום, עצם האפשרות להתפטר, מצדו של מנהיג ציבור, באה כאן לידי ביטוי.

ב. שאול

תקדים נוסף להנהגת התפטרות הוא שאול המלך. כאשר שאול נשלח ע"י שמואל למלחמת עמלק, נאמר (שמואל א' טו, ה): 'ויבא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל'. בסוגיית הבבלי (יומא כב ע"ב) ביארה הגמרא:

וירב בנחל – על עסקי נחל, מה על נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה על כמה נפשות על אחת כמה וכמה; ואם אדם חטא בהמה מה חטאה; ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו. יצאה בת קול ואמרה לו אל תהי צדיק הרבה. שאול ריחם על העמלקים ולא רצה להשמידם. כיצד נהג שאול? הרב (רפאל) יום טוב ליפמן היילפרין, מחבר שו"ת 'עונג יום טוב', ביאר זאת בהקדמת ספרו⁶ כך: התורה (ויקרא ד, כב-כג) מחייבת קרבן מיוחד לנשיא שחטא:

אשר נשיא יחטא ועשה אחת מכל מצות ה' אלהיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם. או הודע אליו חטאתו אשר חטא בה והביא את קרבנו שעיר עזים זכר תמים...

והם קיבלו את התפטרותו ומינו את שמעון. הכריע הרב עובדיה יוסף שאין תוקף להתפטרות ואין למנות אחר, דמעלין בקודש ואין מורדין; ועיי"ש.

5. רגיל היה רבנו הרצי"ה זצ"ל להדגיש שבשונה מן היישום התדירי של מסירות נפש שעיקרו – דרך כלל – מסירות הגוף, הרי שאצל משה רבנו אכן כן מדובר היה במסירות הנפש ממש – השלכת כל עולמו הרוחני!

6. ר' (רפאל) יום טוב ליפמן ב"ר ישראל היילפרין, רוזינו-ליטא תקע"ו (1816) – ביאליסטוק תרל"ט (1879) ורבה של העיר, שו"ת עונג יום טוב, הקדמה ס"ק ו.

במשנה הוריות (פ"ג מ"ג) וכן במדרש ילקוט שמעוני (ויקרא, רמז תסט) מוגדר קרבן זה כיעודי למלך בלבד:

אשר נשיא יחטא. ת"ר, יכול נשיא שבט תלמוד לומר מכל מצות ה' אלהיו, ובמלך הוא אומר 'למען ילמד ליראה את ה' אלהיו, מה להלן שאין על גביו אלא ה' אלהיו אף נשיא שאין על גביו אלא ה' אלהיו, ואיזה הוא – זה מלך.

כלומר, כאשר יש על המלך מורא בשר ודם, הוא אינו מביא את הקרבן המיוחד שלו. קיומו של מורא בשר ודם על מלך מנוגד וסותר את הווייתו והגדרתו כמלך. התלמוד הירושלמי (ראש השנה פ"א ה"א; הוריות פ"ז ה"ב) מציין כדוגמה לדבר את דוד המלך בתקופה שברח מירושלים במרד אבשלום:

רב חונא אמר, כל אותן ששה חדשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום בנו, בשעירה היה מתכפר כהדיוט...

וכל זאת משום שאותה שעה היה עליו גם מורא בשר ודם. הבהיר אפוא בשו"ת 'עונג יום טוב' שזו הייתה תשובת שאול לשמואל (שמואל א' טו, כד): 'כי יראתי את העם ואשמע בקולם'. בכך הסיר שאול מעל עצמו את הגדרתו כמלך, שכן הוא ירא את העם. אלא שעתה, כאשר אינו מלך, אזי אין עליו חיוב של מחיית עמלק, לפי שכשנכנסו ישראל לארץ הם נצטוו להעמיד מלך ורק אחר כך למחות את זרעו של עמלק, ובסדר זה, ואם אין מלך תחילה, אין חיוב מחיית עמלק אחר כך. על כך השיב לו שמואל (שם שם, כו): 'כי מאסת דבר ד' וימאסך ד' מהיות מלך על ישראל'. בכך גדול היה עונו של שאול, שעשה 'טצדקי' לפטור עצמו מן המצווה. כדוגמה לכך מביא ה'עונג יום טוב' את דברי הגמרא (ברכות לה ע"ב):

בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים; דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון – כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיות – כדי לפטרן מן המעשר. והוא מסכם:

ולזה יקרא ממאס דבר ד', כי לא חמד לעשות המצוה כמצווה עליו ואדרבה ישתדל להפטר ממנה.

זה אם כן מהלכו של ה'עונג יום טוב' בביאור מעשה שאול, ולענייננו נמצאנו למדים ששאל התפטר ממלכותו.

ג. מלך

מהלכו זה של בעל שו"ת 'עונג יום טוב' בעניין התפטרותו של שאול תלוי כמובן בשאלה האם להלכה מלך יכול להתפטר. לכאורה הלכה זו תלויה בדין מלך שמחל על כבודו, שהלכה היא שאין כבודו מחול (קידושין לב ע"ב). דבר זה אמור כאשר הוא נשאר מלך,

7. רמב"ם, הלכות מלכים פ"ב ה"ג.

והשאלה הנשאלת היא מה הדין כאשר הוא 'מוחל' ומבקש להסיר מעליו את המלכות עצמה.

בעל ה'שיטה מקובצת' (כתובות יז ע"א ד"ה וכתב הרמב"ן בשם רש"י) כתב: שלפיכך ריבה הכתוב שימות הרבה ('שום תשים עליך מלך'),⁸ משום דאין כבודו מחול, פי', דכל שעה שמוחל על כבודו הרי כאילו הסיר עצמו ממלך וצריך אתה להשימו עליך מחדש.

משמע שגם אם הוא עצמו מבקש להתפטר, הרי שעליך – כלומר על עם ישראל – מוטלת חובה 'להשימו עליך מחדש', ואם כן התפטרותו אינה תקפה. ואכן כך משתמע מהתוספות (תמורה כ ע"א ד"ה הני) שמלך אינו יכול להתפטר, שכן זו לשון התוספות (שם): 'ונשיא לא חזי להיות לו דין יחיד' – אם ההלכה הייתה שהוא יכול להתפטר, אזי מדוע אינו חזי? בשם הרב חיים קנייבסקי⁹ מובא שרק כאשר אינו רוצה להפקיע ממנו לגמרי את המלוכה, יש מקור שמלכותו אינה נפקעת. לעומת זאת, כאשר הוא מתפטר ושוב אינו רוצה כלל להיות מלך – אפשר שההתפטרות אכן תקפה.

לעומת זאת, בשו"ת 'עטרת פז'¹⁰ אכן הסיק מדברי ה'שיטה מקובצת' שהמלך אינו יכול להתפטר. לדידו, זו גזרת הכתוב – 'שום תשים', שאפילו המלך מבקש ומנסה להפקיע עצמו מהמלכות, היא חוזרת אליו שוב ושוב. 'מלכותא דארעא כעין מלכותא דשמיא' (ברכות נח ע"א) – מלכות אנושית היא מעין בבואה של מלכות שמימית, וניתן להקיש מזו על זו. לא בכדי מברכים על מלכי ישראל 'שחלק מכבודו ליראיו' (ברכות שם), כביכול ממש חלק מכבודו. ומאחר שהמלך הוא כעין שליח מן שמיא להנהיג את המלכות, המלכות אינה שלו ומחילתו היא כמוחל על כבוד שמים שאינו שלו, וזה ודאי שאינו יכול. אלא שאם הראיה היא במלך, היינו מלך שעליו נאמרה גזרת הכתוב – 'שום תשים', הרי שניתן לומר שבשאר שררות, שאין בהן עניין מלכות שמים, הלכה ייחודית זו אינה נוהגת, וניתן להתפטר. כל יתר המשרות והתפקידים אינם אלא זכות לשמש את בניו של הקדוש ברוך הוא [וכעין שאמרו בהוריות (י ע"א) 'כמדומין שררה אני נותן לכם עבדות אני נותן לכם'], ואם הלה כבר אינו רוצה בה, בעבדות זו, רשאי הוא להיפטר ממנה. לא כך סבר בעל שו"ת 'בית שערים'.¹¹ לדבריו, בן אינו יכול למחול על כל שררה שירש מאביו, כיוון שמן השמים זיכו לו את גדולת אבותיו, והקב"ה שפסק גדולה לאבותיו פסק גם לבניהם אחריהם. אפילו ברצון הציבור הוא אינו יכול למחול, כיוון שאין הכבוד שלהם אלא כבוד המקום הוא.

8. דברים יז, טו.

9. הדברים מובאים בספר דרך שיחה, פרשת שופטים, ומשמם גם בספר דף על הדף תמורה כ ע"א, וכן שם קידושין לב ע"ב.

10. שו"ת, עטרת פז, ח"א כרך ג, חו"מ סי' א.

11. שו"ת בית שערים, חו"ד סי' שלד.

אם כך הבן, הרי כל שכן הוא עצמו, בעל השררה, אינו יכול להוריד עצמו ממנה, דהא קיבלה לשררה זו מן השמים ומשמיא זכו לו. דברים דומים עולים גם מהמדרש¹² והובאו גם ברמב"ן:¹³

ולרבותינו בזה מדרש (שמו"ר מ ב) הראה אותו ספרו של אדם הראשון ואמר לו כל אחד התקנתיו מאותה שעה, ואף בצלאל מאותה שעה התקנתי אותו, שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל.

מבואר אם כן שכל אדם שזוכה לגדולה, הרי שהיא הייתה שמורה ומונחת בעבורו עוד מששת ימי בראשית, ומיד כשנולד מתמנה עליה מאת הקדוש ברוך הוא יתברך ויתעלה, ומובטחת היא לו עד שיגיע זמנה. אם זו התפיסה, ספק אם ניתן להתפטר משררה זו, אלא שספק אם ניתן לקבוע מסמרות להלכה ממדרש.¹⁴

ד. בני בתירא

לימים מצאנו תקדים נוסף של התפטרות: בני בתירא, אשר התפטרו מנשיאותם ופינו את מקומם להלל.¹⁵ הרקע היה הלכה שנעלמה מהם בשאלה האם קרבן פסח דוחה שבת, ובא הלל ולימד אותם שאכן קרבן פסח דוחה את השבת, ואת המקור לכך. בני בתירא לא היו חייבים להתפטר בשל כך, אך הם בחרו לנהוג כך מתוך ענווה יתרה. הדגיש זאת הרב עובדיה יוסף,¹⁶ שהוסיף והפנה לאמור בגמרא בבא מציעא (פד סע"ב): 'אמר רבי, שלשה ענוותנים הם וכו', ובני בתירא'. פירש רש"י (שם):

שהיו נשיאים, ובשביל שראו להלל שהיה גדול בתורה ועלה אצלן מבבל – עזבו נשיאותן ומינוהו נשיא עליהן.

כן הוא גם בירושלמי כלאיים (פ"ט ה"ג):

רבי הוה ענוותן סגין, והוה אמר כל מה שיימר לי בר נשא אנא עביד, חוץ מממה שעשו זקני בתירה לזקני, דשרון גרמון מנשיאותיהו ומנו יתיה.

גם מכאן עולה בבירור שבני בתירא לא היו חייבים לעשות כן, אלא זו הייתה החלטתם הם, דרך ענווה יתרה.¹⁷

באיגרת רב שרירא גאון¹⁸ הוא מסביר את הרקע לדברי רבי:

12. שמות רבה פר' מ פיס' ב.

13. רמב"ן, שמות לא, ב.

14. ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך א, ערך 'אגדה', אות ד, טור ס' קלב: אין למדין מאגדה, ועוד.

15. תלמוד בבלי פסחים סו ע"א.

16. שו"ת יחוה דעת ח"ו, 'הקדמה וקונטרס יביע אומר'.

17. וראה אנציקלופדיה תלמודית כרך יד, ערך 'חזקת שררה', טור שני: מן הדין, כיוון שזכו בני בתירא לישב בראש ולהיות נשיאים, לא היה להם להסתלק וליתן כבודם לאחר, ואף על פי שהלל היה גדול מהם בתורה וגם בא מזרעו של דוד; וראה ריב"ש להלן.

18. איגרת רב שרירא גאון מהדורת ר' דוד מצגר, מכון 'נוה אשר', ירושלים תשנ"ח (1998), עמ' נב-נג (תרגום עברי) אות פד-פה.

ובימיו של רבי היה רב הונא הראשון ראש הגלות בבבל. וזהו שאמרו, שאל הימנו רבי מר' חייא, כגון אני מה בשעיר, אמר לו הלוא צרתך בבבל, ומי הוא רב הונא. ושנה רב ספרא ששם שבט וכאן מחוקק. כמו שאמרו בסנהדרין, לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל, שרודין את ישראל במקל. ומחוקק מבין רגליו אלו בני בניו של הלל שמלמדן תורה ברבים. הרי אותם שבבבל עדיפים יותר, הואיל והם שבט. ובימיו של רבי מת רב הונא בבבל. ומפרשים רבותינו בירושלמי של כלאים וכתובות, שהיה רבי עניו ביותר, והיה אומר רבי, כל מה שיאמר לי אדם אני עושה, חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני שהורידו את עצמם מנשיאותם ומנאוהו. ואילו עלה רב הונא ראש הגלות לכאן, הייתי מושיבהו למעלה ממני, שהוא משבט יהודה ואני משבט בנימין, הוא מן הגדולים של יהודה, מן הזכרים, ואני מן הקטנים, מן הנקבות. פעם אחת נכנס ר' חייא הגדול אצלו אמר לו, הרי רב הונא בחוץ נתכרכמו פניו של רבי.¹⁹ אמר לו, ארונו בא, אמר לו רבי לרבי חייא, צא וראה מי צריך לך בחוץ. יצא דקדק ולא מצא שום בן אדם, וידע רבי חייא שכעס עליו רבי, ונהג נזיפה בעצמו שלשים יום.

ניתן לומר שיוצא הדופן בהנהגתם של בני בתירא מלמד על הכלל, שבדרך כלל מעשה כזה אינו ראוי. כך נראה מדברי רבי שאע"פ שהיה עניו גדול לא ראה לנכון להתנהג כמותם. גם הלל עצמו מבקר את הנסיבות שהביאו להתפטרות – שלא למדו מספיק (פסחים סו ע"א):

התחיל מקנטרן בדברים, אמר להן: מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם – עצלות שהייתה בכם, שלא שמתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. אמנם הירושלמי²⁰ מתייחס למעשה בני בתירא בחיוב – שהמעשה התגלגל בהשגחה משמים: 'למה נתעלמה הלכה מהן כדי ליתן גדולה להלל...', והם נמצאים בחברת צדיקים נוספים – 'שלשה הניחו כתרן בעה"ז וירשו חיי העה"ב ואילו הן יונתן בן שאול ואלעזר בן עזריה וזקני בתירה'. אולם בשו"ת הריב"ש²¹ כתב שמי שכבר היה נוהג בשררה והחזיק בה, זכה בה, ולא ראוי שיתפטר. הריב"ש מציין לירושלמי הוריות (פ"ג ה"ה) שם מסופר על שתי משפחות – הושעיא ובר פזי, שהיו עולות ושואלות כל יום בשלום הנשיא. משפחת דבי הושעיא היו נכנסים ויוצאים ראשונים. הלכו משפחת בר פזי והתחתנו עם בית הנשיא, באו ורצו להיכנס ראשונים. באו ושאלו את ר' אמי. אמר להם ר' אמי: והקמות את המשכן כמשפטו (שמות כו, ל), וכי יש משפט לעצים? אלא קרש שזכה לינתן בצפון יינתן בצפון, בדרום יינתן בדרום. בירושלמי (שם) נאמר עוד ששתי משפחות היו בציפורי – בולטייא וסגנייא, שהיו עולות ושואלות כל יום בשלום הנשיא. בני בולטייא

19. מסביר הפני משה, כלאיים (פ"ט ה"ג, וכן כתובות פ"ב ה"ג) שרבי חשב שר' חייא אמר לו את הדבר כדי לבחון אם באמת יקיים דיבורו, ולנסותו הוא בא. אבל בקרבן העדה (כתובות שם) מסביר שנשתנו פניו כי חשב שר' חייא אומר לו שבאמת ינהג ברב הונא כמו שנהגו בני בתירא עם הלל.
20. ירושלמי (וילנא) פסחים פ"ו ה"א.
21. שו"ת הריב"ש, סי' רעא.

היו נכנסים ויוצאים ראשונים. הלכו בני סגנייא ולמדו תורה, באו ורצו להיכנס ראשונים. שאלו את חכמים. בא רבי, ודרש: אפילו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ. מכאן לומד הריב"ש שמי שהחזיק – ואפילו מעצמו – באיזו שררה או דין קדימה, אין נוטלין אותה ממנו לתיתה לאחר, ואפילו שאחר זה גדול ממנו, מכיוון שכבר זכה בה. זאת להוציא מקרה שבו הזוכה הוא עם הארץ והשני הוא תלמיד חכם. לעומת זאת, כל עוד המחזיק הוא תלמיד חכם, אין מסלקין אותו, אף על פי שהבא לנטלה גדול ממנו. כאן שב הריב"ש לבני בתירא שאותם מנו רז"ל בין ג' ענוותנין, מפני מה שעשו להלל, שהושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם, אף על פי שהיה גדול מהם בתורה ובא מזרע דוד, וסובר שהמעשה שעשו אינו נכון, ומהווה ענווה מוגזמת; וזו לשון הריב"ש (שם):

אלא כיון שזכה בן בתירא לישיב בראש ולהיות נשיא, לא היה לו להסתלק, אלא מפני ענוותנות גדולה שהיתה בו ורצה להסתלק מעצמו. וכבר העיד רבינו הקדוש על עצמו: שכל דבר ענוה היה הוא עושה, אבל לא היה עושה מה שעשו בני בתירא לזקנו, ליתן כבודם לאחר. כי אף על פי שהחכמים ראוי להם לברוח מן השררה, אבל כשנתמנו בה היו מקפידין שלא להסתלק ממנה. כבגמרא מנחות (קט ע"ב): א"ר יהושע בן פרחיה, בתחילה כל האומר עלה לה אני כופתו ומניחו לפני ארי, עכשיו האומר לירד ממנה אני מטיל עליו, קומקום של חמין.²²

אמור מעתה: לדידו של הריב"ש, הנהגה נכונה וראויה היא לנבחר ציבור שלא להשתמט מעול השררה שהוטלה עליו, ולהימנע מלהתפטר.

ה. משרת רבנות

בשו"ת 'חתם סופר'²³ כתב שאמנם ברוב קהילות ישראל נוהגים לכתוב שטר מינוי רבנות לזמן קצוב, יש לשלוש שנים ויש לחמש שנים, אך למרות זאת מעולם לא נשמע שאחר כלות הזמן ההוא יצא הרב נקי מרבנותו. וטעם המנהג הוא על פי מה שנפסק ב'שלחן ערוך'²⁴ שאסור לפועל ול'מלמד' להשכיר את עצמו לפרק זמן של יותר מג' שנים, והוא מסביר את סיבת הדבר:

דא"כ יצא מכלל שכיר ונכנס לכלל עבד, ואסור למכור עצמו בעבד עברי... כותבים זמן בשטר הרבנות, היינו לטובת הרב המשכיר שיהיה יכול לחזור בו אחרי כלות הזמן ואינו כעבד עברי, אבל הקהל אין בידם לחזור אפילו ככלות הזמן אלא במקום שנהגו.

22. ישנה גם מקבילה בירושלמי (וילנא) פסחים פ"ו ה"א: 'אמר רבי יושוע בן קבסיו כל ימי הייתי בורח מן השררה עכשיו שנכנסתי כל מי שהוא בא ומוציאני בקומקום הזה אני יורד לו. מה הקומקום הזה כוונה ומפציעו מפחם בו כך אני יורד לו'. מסביר הפני משה שם – 'כלומר בכל מיני תחבולות אני עומד כנגדו'.

23. שו"ת חת"ס, ח"א, או"ח ס' רז.

24. שו"ע, חו"מ ס' שלג סעי' ג.

משמע מתשובת ה'חתם סופר' שהרב עצמו רשאי שלא להמשיך בכהונתו אחר כלות הזמן שקבעו אתו.

גם בשו"ת 'בנין ציון'²⁵ התיר לרב לעזוב את מקום כהונתו בשל נסיבות אישיות (למשל, כאשר מתים בניו והוא חושש לדברי 'ספר חסידים' שעליו לשנות את מקומו). הדבר מותר לו גם כאשר עלול להחליפו אחר שאינו הגון, כיוון שאינו צריך לסבול כדי לזכות אחרים, כשם ש'אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך'. לעומת זאת, בשו"ת 'שואל ונשאל'²⁶ כתב הרב כלפון משה הכהן לרב חורי דברים חדים וברורים: לרב אסור להתפטר מתפקידו, ואפילו אין נותנים לו כדי סיפוקו, ואפילו מקניטים אותו, אין לו ליסוג מתפקידו.²⁷ זאת ועוד, במקום נוסף בשו"ת 'שואל ונשאל'²⁸ שב ודן הרב כלפון בנושא זה ושב והעלה שאסור לרב להתפטר ממשרתו, זאת מכמה טעמים:

(1) קל וחומר מכך שמלכתחילה היה חייב להתמנות אם אין אחר כמותו, שנאמר 'ועצומים כל הרוגיה' – זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה.²⁹ (2) 'מעלין בקודש ואין מורידין'. (3) כבוד הציבור. (4) כבוד התורה. (5) זכות הציבור ותועלת הציבור שגוברים על התועלת האישית.

גם בשו"ת 'אורח משפט'³⁰ אסר הראי"ה קוק על רב לחזור בו ממינוי, לפי שהוא דבר האבד וקלקול גדול ונוגע לנפשות ולממונות, ואסור לגרום נזק לאחרים. הוא גם מציין לדברי ה'חתם סופר' דלעיל שקוצבים זמן למינוי הרב, ואם כך הרי שוודאי אסור לו להתפטר בתוך הזמן. אדרבה, שווה בנפשך: אם לקהל אסור לפטרו ולו מותר להתפטר, אין משמעות לתקופה הכתובה בהסכם! עוד כתב לאסור מדין נדר מצווה, שחייב לקיימו, וכיוון שהוא לטובת הציבור אין לו הפרה ללא הסכמתם. אע"פ ש'מלמד' אכן יכול להתפטר,³¹ ב'מלמד' אין חשיבות כה מהותית ומשמעותית לזהותו, ואפשר להחליפו. לא

25. שו"ת בנין ציון, סי' קכד.

26. שו"ת שואל ונשאל, ח"ג, חו"מ סי' תעז.

27. לא למותר לציין את שמסופר בשו"ת שואל ונשאל, חלק ג, הקדמות תולדות חייו, כי כאשר שמע הרב כלפון משה הכהן שהרב חיים חורי – ראב"ד גאבס – רצה להתפטר ממשרתו, הטיל רבנו את כל כובד משקלו בעניין זה כדי להניא את מהרח"ח מהחלטתו. הוא עשה זאת בידעו שהתפטרות זו עלולה לגרום להידרדרות רוחנית ולהרס יסודות הדת, משום שהרב הנ"ל היה נערץ ואהוד על כל שכבות הציבור והיו נשמעים לקולו (פעם אמר עליו רבנו שהוא עצר את מלאך המוות של ההתבוללות בשערי העיר גאבס), ואכן דבריו שיצאו מלב טהור פעלו את פעולתם, ובסופו של דבר נאות מהרח"ח וחזר בו מהחלטתו.

28. שו"ת שואל ונשאל, ח"ה, חו"מ סי' ה.

29. שו"ע, חו"מ סי' י סעי' ג.

30. שו"ת אורח משפט, חו"מ סי' כא.

31. ראה רמ"א חו"מ (שלג, ה) שעבודתו של 'מלמד' היא בגדר דבר האבד, ולכן הוא יכול לחזור בו רק אם חלו הוא או אשתו ובניו. ובש"ך, שם ס"ק כו, כתב שאם מעמיד לו מיד אחר במקומו רשאי להתפטר. וראה שו"ת מהר"ם מרוטנברג, ח"ג סי' שפז, וסי' תעז, שכתב שהוא בגדר דבר האבד משני טעמים: גם בשל הבטלה של התינוק, וגם בשל 'אם תעזבני יום יומיים אעזבך'. עם זאת, אינו ממש כמו פשתן במשרה שמתקלקל, שכן התינוק אינו שוכח את שלמד, ולעתים לא מזיק לתינוק קצת חופש, ואף ייתכן שגם ילמד קצת לבד. וראה קובץ בית דוד – בירורי הלכה בדיני שכירות פועלים עמ' רס – רסא, שם העלה הרב זילברשטיין ש'מלמד' יכול להתפטר גם מסיבות נוספות, כגון לטפל באביו החולה.

כן רבנות, שם הדבר ידוע שאי אפשר למצוא מיידית רב שיהיה הגון לציבור ורצוי להם כמו זה שבחרו בו. אם כן הייתה בחירתו על דעת כן שדווקא הוא יבוא אצלם להנהיג עדתם, ולא יעמיד אחר במקומו. עוד הוסיף שאפילו פועל שיכול לחזור בו, אין זו משנת צדיקים ויש לו עליו תרעומת, ובוודאי אין לרב לגרום שנאת רבים מוצדקת עליו. בשו"ת 'חבל נחלתו'³² העלה שלרב יש איסור להתפטר מרבנותו, אלא אם כן אינו יכול עוד למלא את תפקידו בכלל, וגם אז מוטל עליו למצוא רב אחר כמותו שיכהן במקומו. אגב כך הוסיף מה שמסופר בספר 'בדרך עץ החיים'³³ על הרב איסר זלמן מלצר, שרצה להתפטר ממשרת הרבנות בסלוצק, ושאל את רבו רבי חיים מבריסק ואת ה'חפץ חיים', ושניהם אמרו לו שאל לו לעשות כן. הרא"ז עצמו סיפר על כך לחתנו הרב אהרון קוטלר, והוסיף ביאור על פי מה שאמר ה' למשה ביחס ליהושע, וכך מובאים הדברים בספר 'חבל נחלתו' (שם):

והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצויתה אותו לעיניהם. ופירש רש"י: וצויתה אותו – על ישראל, דע שטרחנין הם, סרבנים הם, על מנת שתקבל. וכבר פסק הרמב"ם בפ"א מהלכות מלכים הלכה ז': ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המינוין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם. העולה מדברים אלה, שבמינוי לשררה בעם ישראל בקבלת תפקיד של רבנות וכיוצא בו, ישנו גדר מיוחד של המשך וקיום, אשר אינו נפסק, וקבלת התפקיד הינה 'ללא תנאים'. אם כן, מוטל על בעל התפקיד להישאר בתפקידו, ואין לו רשות להפסיק, אלא אם כן עולה לתפקיד גדול יותר, בבחינת מעלין בקודש ואין מורדין. להסתלק מתפקיד של רבנות ושררה – זאת אין לעשות.

1. נבחר ציבור

אחר הכול, ולמרות האמור, נראה לומר שלמעשה שונים דינים אלו מדינם של נבחרי הציבור בימינו. מינוי הנשיאות בתקופת חז"ל, כמו גם מינוי לתפקידי רבנות עד וכולל גם בימינו, לרוב אינו מינוי המוגבל מלכתחילה בפרק זמן קצוב. זאת ועוד, אלו הם מינויים שאינם תלויי אדם וקדנציה, אלא יש בהם דיני ירושה לצאצאים. לא כן נבחר ציבור בימינו, שרק הוא נבחר ואין במשרתו כל דיני ירושה, ומלכתחילה הוא נבחר רק לפרק זמן קצוב ומוגבל. לכן סברה היא שיש לו רשות להתפטר. בעניין נבחרי ציבור בימינו דן מפורשות הרב יעקב אריאל.³⁴ הדיון נסב על מקרה של חבר ועד במושב שרצה להתפטר מתפקידו. באותו מקרה מדובר היה במצב שהבא אחריו ברשימה שאמור להתמנות במקומו מייצג דווקא דעה מנוגדת בעניין מסוים שעמד על הפרק אותה שעה והיה במחלוקת באותה העת במושב. הרב אריאל כתב שבמקום שבו הבחירה היא על פי

32. שו"ת חבל נחלתו, ח"ו סי' כו.

33. ספר בדרך עץ החיים, ח"א עמ' 115–116.

34. הרב יעקב שטיגליץ, המשפט הציבורי במושב הדתי, דיני ישראל, ו (תשל"ה) ס"ד עמ' 13 ואילך.

רשימה מפלגתית והבא אחריו הוא מאותה מפלגה, ודאי אפשר ומותר להתפטר. זו הרי הייתה מראש דעת הקהל הבוחר. אך גם במקרה זה יהיה מותר ואפשר להתפטר משתי סיבות עיקריות: (א) נציג ציבור אינו דומה לפועל³⁵ ואף לא לשליח, שאפשר לטעון נגדם: 'לתקוני שדרתיך'³⁶, והוא גם לא דומה לשומר שאינו יכול להתפטר.³⁷ נבחר הציבור שונה מהם בכך שאינו פועל לפי דעת המשלח אלא הוסמך לפעול לפי מיטב שיקול דעתו. לכן, אם הוא סבור שטובת הציבור היא שיפנה את מקומו, הוא רשאי לעשות זאת גם ואפילו אם הבוחרים סבורים שנגרם להם נזק מכך. (ב) נוהג מקובל ורווח הוא שנציגי ציבור מתפטרים, כשירצו, ובעיקר כשהפעילות התנדבותית³⁸, אחרת לא ימצאו לחברה אנשים שיסכימו לשרת אותה.

סיכום

מכלל האמור נמצאנו למדים שקבלת מנהיגות אינה 'קריירה' שעל נקלה אפשר להתפטר ממנה, אלא שליחות ועול למען הציבור. 'כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם' (בבלי הוריות י ע"א). לא בכדי נהג מרן הראי"ה זצ"ל לחתום: 'עבד לעם קדוש'.

לאור הנ"ל יש להסיק:

א. לכתחילה, לא נכון לנבחר ציבור להתפטר ביוזמתו מכהונתו. ככלל, המקורות התורניים אינם רואים בעין יפה את התפטרותו של מנהיג, של נבחר ציבור. טוב ונכון שנבחר הציבור יישא בעול, כפי שהציבור בחר וכפי שנקבע מראש.
ב. עם זאת, בימינו, שמלכתחילה הבחירה מוגבלת לזמן ומלכתחילה ידוע היה לציבור שקיימת חלופת התפטרות, אין למנוע מאיש ציבור להתפטר. כאמור, הדבר לא מומלץ ולא טוב לכתחילה, אך הוא אפשרי. כך גם בהנהגה מקומית – ככל שהליך זה של אפשרות התפטרות והחלפת נציג היה ידוע מלכתחילה לבוחרים, הרי שאף שהבחירה הייתה באדם מסוים, עומדת לו הרשות להתפטר.

35. אף שפועל יכול לחזור בו אפילו באמצע היום – 'עבדי הם ולא עבדים לעבדים' (בבא מציעא י ע"א).
36. קידושין מב ע"ב, שו"ע חו"מ סי' קפב סעי' ב, שאם שינה השליח מדעת משלחו מעשיו בטלים.
37. שו"ע, חו"מ סי' רצג סעי' א. בטעם ההבחנה בין שומר לפועל, ראה קצות החשן סי' עד ס"ק א: שומר אינו יכול לחזור בו כי קיבל שעבוד ממוני על עצמו. לפי זה, נציג ציבור אינו כשומר כי לא השתעבד ממונית, אלא רק קיבל על עצמו לפעול לטובת הכלל. וראה ערוך השלחן, חו"מ סי' רצא סעי' יט, ששומר אינו יכול לחזור בו, כי אינו עושה מעשה ואינו דומה לעבד. גם לפי סברה זו, נציג ציבור שעושה מעשה אינו דומה לשומר ויוכל לחזור בו.
38. כמו למשל חבר ועד מושב או חבר במועצת עיר. ראה עוד פסקי דין רבניים חלק ו פס"ד בעמ' 166, שם נפסק שנציג שחתם על התחייבות להתפטר כדי שייכנס במקומו נציג אחר לעירייה, עליו לכבד את ההסכם ולהתפטר. וראה בכתב עת פעמי יעקב, לה (תשנ"ו), עמ' ל–לט ובשו"ת דבר יהושע ג, חו"מ סי' יח אות ו שם ח"ד סי' מח, שהרב אהרנברג מאשר את תוקפו של הסכם רוטציה בין חברי כנסת במפלגה.